

külön is foglalkoztam vele. Most már a németben járatlan olvasó is élvezheti Harnack érdekes fejtegetéseit. Theologiai tanulók 2 koronáért kaphatják a csinos kiállítású munkát.

Sz. M.

Pár szó a felekezeti történetírás kérdéséhez.

Nagyon nagy igazsága van S. Szabó Józsefnek, a mikor felszólal a felekezeti elfogultságnak a történetírásban, specialiter az egyháztörténetírásban való szereplése ellen, csak hogy az a nagy baj, hogy egy kicsit furcsán veszi ki magát ez a felszólalás éppen ő tőle, a kinek eddigi történeti munkái szintén benne leledzenek abban a bajban, a melyet jelenleg megtalálni vél másnál. Nem gimnáziumi tankönyvről és népies iratairól szólok, mert hiszen a protestáns egyházban is az a közfelfogás, hogy hiterősítő és apologetikus jellegűeknek kell az ilyenfajta munkáknak lenniök, minélfogva igazi historicus alig is vállalkozhatik megírásukra, mert alkalmilag ellentétbe juthat bennök jobb meggyőződésével. Hanem igen is szólok ebbeli működése többi termékéről, vagyis a Károlyi Gáspár életével foglalkozó füzetéről, a Fischer Andrásra vonatkozó cikkéről és e folyóirat mult füzetében foglalt bírálat-féljéről.

Károlyi Gáspárjában például vallási tévelygésnek, botorságnak, eretnekségnek, balfelfogásnak bélyegzi az unitarismust s mondhatom, hogy a mit ő most Karácsonytól idéz a huszítákra vonatkozólag, felette szelid és jóindulatú hangon van írva ahhoz képest, a hogy ő maga irt annak idejében az antitrinitarismus híveiről. És míg Karácsonyinál megtalálni igyekszik az inquisitio magasztalását, a mit pedig csak is következtetni lehet soraiból, ő sokkal nyiltabban magasztalta az unitarismus apostolai, közelebbről Egri Lukács ellen követett hasonló fajtájú eljárást. Fischerjében szintén tévelygés ösvényének, tévtannak, ábrándos és zavaros eszmének minősíti az anabaptismust és azt mutatja egy kifejezése, hogy igazoltnak és indokoltnak tartaná annak vértanu-halálát is, ha csakugyan anabaptista lett volna.

Multkori cikkében is nagy mértékben nyilvánul ez a felekezeties felfogás, most már a római catholicismussal szemben. Megrójjá például Karácsonyi Jánost, mert „kényelmes” tanításnak mondja az egyedül hit által való megigazulás

tanát. Azt veti ellene, hogy ez „teljes félreértése vagy félremagyarázása a protestáns evangéliumi tannak“. Megjegyzem mellékesen, hogy ha félreértés, akkor nem szabad elfogultságból eredőnek minősíteni. De hát például én is „kényelmes“ tannak vallom, a nélkül, hogy félreérteném. Teljes tudatossággal állítom ugyanis, hogy az az értelmezése, a mit manapság szoktak hozzáfűzni a protestáns prédikátorok és apologeták, eredetileg hiányzott ebből a tanból, a mint mutatja például a major-féle vitának egész lefolyása és különösen mutatja Amsdorfnak e vita folyamán elejtett az a már nem „kényelmes“, hanem borzalmas állítása, hogy „a jó cselekedetek károsak az üdvösségre“. Hát talán engem is pápás elfogultsággal fog érte vádolni a cikkíró úr?

Ugyancsak megrójjá Karácsonyit azért, mert említést tesz a Vitnyédy leveleiről s körülbelül hiteleseknek tartja őket. Bármennyire ne tartson is „oknyomozó történésznek“ a cikkíró, a milyen szerinte már ma nem beszélhet hitelességükről, mégis merészkedem azt az álláspontot elfoglalni, hogy az egyik levél tényleg valódi volt, még pedig a Keczerhez írott. A másiknak feltétlenül be van bizonyítva szerintem is a hamissága, de nem is ez a lényeges ebben a dologban, hanem a mit már Bethlen Miklós elmondott volt, hogy tudniillik még ha valódiak is e levelek, akkor se szolgálhattak bizonyítékkal a Pozsonyba idézett lelkészek bűnösségére. Hát talán engem is pápás tendentia vezet?

Na ha ebben nem is, de a most következő kérdésben mindenesetre reám süti a cikkíró. Én ugyanis szintén azt vallom, hogy a XVIII. századbeli rekatholizálás törvényen alapult és „minden törvényszegés nélkül“ történt. Igenis, az 1687. évi XXI. és az 1715. évi XXX. t.-cz. teljes jogot adott a királynak az önkény minden nemére a protestánsokkal szemben. Persze, gyalázatosaknak tartom úgy e törvényeket, mint meghozóikat és teljes mértékben kárhoztatom tanácsosaikkal együtt azokat az uralkodókat, a kik irgalom nélkül éltek a nekik adott joggal. Azonban a mi igaz, az igaz, még ha pápás pap állítja is.

A többi is majdnem mind csak ilyenszerű, a mit a Karácsonyi elfogultságának bizonyítására fel tud hozni S. Szabó. Mind csupán a pápás meggyőződésén, római katolikus világnézetén alapul Karácsonyinak és szinte önként következik belőle, éppen úgy, mint az S. Szabó kálvinista érületéből és gondolkozásából az antitrinitarismus és anabaptismus becsmérése és az a gyanusítása, a melylyel jónak látja kísérni Karácsonyinak azt a történeti tényt constatáló mondatát, hogy

„Thököly kezéből kihullott a fegyver s azt protestáns magyar nem emelte fel többé“. A ki kilátja ebből az azt kísérő „örömet és jóleső érzést“, az ne vádoljon mást elfogultsággal.

Vannak aztán az S. Szabó megjegyzései, illetőleg kifogásai közt olyanok is, a melyek nyilvánvaló tévedések az ő részéről s a melyekre nézve, bármennyire pápás elfogultság szülötteinek tekintse is Karácsonyinnál, előtte már jóval előbb megállapították az igazságot protestáns történetírók, még pedig sajna! éppen úgy, mint Karácsonyi. Azt ugyanis, hogy Komjáthi Benedek nem Luther, hanem Erasmus szerint fordított s a mit kétségbe von a cikkíró, már évekkel ezelőtt megmondta Szilády Áron (a Pesti Gábor *Novum Testamentuma* facsimile-kiadásához írt jegyzetek 10. lapján). Azt pedig, hogy a lutheránusok megégetését rendelő törvényt eltörülte már az 1526-iki országgyűlés, szintén régen, több mint másfél évtizede megírta egy jórégi forrás után Zoványi Jenő (Protestáns Szemle 1891. 231. l.). S. Szabó „nem tudja, melyik törvényczikkből“ olvasható ki ez, holott azt is megjelölte Zoványi, hogy a 17. törvényczikkből, melyet a dolog végleges tisztázása végett egész terjedelmében közlök magyar fordításban: „A hatvani országgyűlésen kelt határozatoknak és decretumoknak semmi erejük se legyen. Mivel a hatvani országgyűlés a királyi felség parancsai és az ország szabadságai ellenére lett megtartva, a mint erről minket az összes vármegyékhez intézett leveleivel a királyi felség is méltóztatott értesíteni: határoztuk, hogy annak semmi ereje és hatálya se legyen. Sőt, ha abból a gyűlésből a királyi felség hatalmának és az ország szabadságának rovására valami hiány származott volna, méltóztassék ezt ő felsége az ő tanácsával helyrehozni“. Tehát ezekben is Karácsonyinnak van igaza, nem pedig Szabónak, a ki az utóbbi kérdésben a 33. articulust említi, mint a melybe belé lehetne magyarázni az 1525-iki törvények eltörlését, noha abba egyáltalában nem lehet, de nem is szükséges, mikor ott a 17-ik. Mi marad most már a Karácsonyi felekezeti elfogultságából, mikor köztudomású és egyedül Szabótól el nem fogadott tényeket állít?

Azt végül, hogy én ne emlitem volna fel birálatomban az Enyingi Török Bálintra vonatkozó tévedését Karácsonyinnak, határozottan tagadom. Ha olyanok Szabónak a többi stb.-jei is az általam állítólag nem említett hibák közül, mint ez és a Komjáthira vonatkozó, akkor csakugyan jobb volt nem szólni rólok.

Nem kívánok beléelegyedni az S. Szabótól hasonló módon megkritizált Komáriknak és Dedeknek az ügyébe, azonban

a történeti igazság érdekében lehetetlen elhallgatnom, hogy ez az utóbbi sem tévedett az 1525. évi IV. törvényczikknek csupán egy évig tartó érvényessége dolgában és még abban is, hogy „a genfiak a bitófán gyakran láttak embereket függni“ (tudniillik a Kálvinnal egyet nem értőket), csupán az tévedés, hogy csak bitófát emleget, holott máglyát és szablyát is kellett volna Szabónak itt — úgy látszik — a „gyakran“ szó ellen van kifogása, pedig történeti tény, hogy „elnyomta Kálvin a nézeteivel szemben nyilatkozó akármilyen, még a legszerényebb ellenzéket is; e célból szigorúan ellenőriztette minden tettét, szavát, sőt arczkifejezését is az összes genfi lakosoknak. Az 1542—46. években nem kevesebb, mint 58 halálos ítéletet hajtottak végre s 76 száműzési parancsot bocsátottak ki. A libertinusok egyik vezérért, egy genfi szabadságharcz vértanújának fiát, Berthelier-t és öt elvtársát 1555-ben lázadók gyanánt lefejeztették... A boszorkányság ellen is csoportos égetésekkel lépett fel Kálvin; az 1545. évi február 17. és május 15. közti rövid időközben csak úgynevezett „pestiscsinálók“ 34-en végeztettek ki stb.“ Mindezt szabad talán megírni a római katolikusoknak is, vagy esetleg nekünk protestánsoknak sem? Jó volna bizony, ha nem esnénk belé abba a hibába, a mit elítélünk másnál.

Látható az előadottakból, hogy meglehetősen távol állok a felekezeti jellegű és szellemű történetírástól, nem úgy, mint S. Szabó József. És ha még sem találtam felekezeti elfogultságnak a Karácsonyinál is tapasztalható felekezeties szellemet, az kizárólag úgy értelmezendő órá vonatkoztatva, a mint megírtam birálatomban, hogy tudniillik „ellenséges indulatot vagy éppen szenvedélyes gyűlöletet a protestáns ismertető sem fedezhet fel nála.“ Azt tartom ugyanis elfogultságnak, a mi például megnyilatkozik a ref. egyház iránti gyűlöletét leplezni nem tudó unitárius Kanyarónál, vagy azt, a mi még felekezeties szelleme mellett külön megnyilatkozik S. Szabónál, mikor nem akarja tűrni, hogy az ő felfogásával ellentétes gondolkozás is érvényesülhessen a történetírásban s a maga nézetét rá akarja erőszakolni, mint egyedül helyeset a róm. katolikus papokra is. Hiszen ha Karácsonyinak ugyanaz volna a vélekedése a felekezeti kérdésekről, a mi Szabónak, akkor nem váradi kanonok, hanem debreczeni kollégiumi tanár volna. Az ellenséges indulat ki-kitörését és az eltérő nézet jogosultságának megtagadását tekintem tehát elfogultságnak és eszem ágában sincs azt kívánni a római katolikus történetíróktól, hogy eldobják maguktól meggyőződésüket és akár az enyémet, akár az S. Szabóét sajátítsák el

helyette. Azt azonban szeretném, ha úgy római katolikus, mint protestáns történész egyiránt csak a kritikailag megállapítható ténybeli igazságot keresné, még ha átszűrné is a maga gondolkozásán, a mint nem is lehetséges másképen. Ez volna aztán, ha nem is a protestáns felekezeti felfogásnak, a mitől szintén őrizzen az Isten, de minden esetre a protestantizmus szellemének diadala. Quod faxit Deus!

Historicus Criticus.
